

Kentsel odak mekânlarındaki “görsel odakların” sokak sistemleriyle ilişkileri: Anadolu Yerleşmeleri örneği

Relationships between “visual foci” on urban nodes and street systems: The case of Anatolian settlements

Havva ÖZDOĞAN*¹ , Sonay ÇEVİK²

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 53100, Rize

²Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 61080, Trabzon

• Geliş tarihi / Received: 01.12.2023

• Kabul tarihi / Accepted: 14.03.2024

Öz

Kentsel odak mekânı kavramı toplumsal yaşam ve yerleşme kültürüne bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Kentsel dokunun ana belirleyicilerinden olan sokaklar, sokakların morfolojik yapıları ve birbirleriyle ilişkileri, kesişme-buluşma biçimleri kentsel odak mekânlarının biçimsel yapılarını etkileyebilmektedir. Yerleşmeler planlı ve plansız olarak sınıflandırıldığında plansız yerleşmelerin tekrarlanmayan kendine özgü biçimlenmeleriyle planlı yerleşmelerden farklılaştıkları görülmektedir. Çalışma “yerleşme alanı – yerleşme alanlarındaki odak noktaları – yerleşme alanlarındaki odak noktalarının görsel odakları” arasındaki hiyerarşik yapı üzerine kurgulanmakta, geleneksel Anadolu yerleşmelerdeki sokak kesişim sistemleriyle oluşan sokak mekânları ve meydanlar kapsamında yürütülmektedir. Bu kapsamda kentsel toplanma mekânlarına ait tipolojik ve morfolojik yapının ortaya konması, toplanma mekânlarında mekân dizimi visibility (görülebilirlik) analiziyle görsel odak noktalarının ortaya konması ve sokak sistemleri ile aralarındaki ilişkiler, görsel odak noktalarının kentsel mekânda bulunma biçimlerine bağlı tipolojiler, sokak sisteminin değişimiyle görsel odak noktalarında ortaya çıkan değişikliklere ait morfolojik seriler irdelenmektedir. Çalışma kapsamında sokak eksenlerinin kesişme noktalarının/bölgeleri ile mekân dizimi yöntemiyle elde edilen görsel odak noktalarının birbirine benzer oldukları, sokak mekânlarındaki görsel odaklarının sokak mekânını çevreleyen düşey düzlemlerin tek kenarında, meydanlardaki görsel odak noktalarının meydanı çevreleyen düşey düzlemlerin iki kenarında yoğunlaştıkları görülmekte, bu durumun dinamik-sokak ve statik-meydan doğal yapısının bir sonucu olarak ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Geleneksel Anadolu yerleşmeleri, Görsel odak, Meydan, Meydan-sokak kesişim sistemi, Sokak

Abstract

The streets, which are among the main determinants of the urban fabric, the morphological structures and interrelations of streets, and their forms of intersection/convergence may affect the stylistic structures of urban nodes. If settlements are compared as planned and unplanned settlements, it is seen that with their nonrecurrent unique configuration, unplanned settlements differ from planned settlements. This study is organized based on the hierarchical structure including “settlements, urban nodes in settlements, and visual foci on urban nodes”, and it covers the street spaces and squares forming with street intersection systems in traditional Anatolian settlements. In this context, typological and morphological structures in urban spaces of gathering, visual foci demonstrated by the visibility analyses of the space syntax in gathering spaces, the relationships between visual foci and street systems, typologies relating to the styles of the presence of visual foci in the urban space, and the morphological patterns of changes that emerge in visual foci by the transformation of street systems are investigated. In the scope of this study, it is seen that the intersection points/areas of street segments and the visual foci obtained using the space syntactic analysis method are similar to each other, the visual foci in street spaces are gathered on one side of the vertical planes surrounding these spaces, the visual foci in squares are gathered on two sides of the vertical planes surrounding the squares, and this situation has developed as a consequence of the natural dynamic street and static square structure.

Keywords: Traditional Anatolian Settlements, Visual foci, Square, Square-street intersection systems, Street

*Havva ÖZDOĞAN; havva.ozdogan@erdogan.edu.tr

1. Giriş

1.1. Introduction

Kentin dokusal kompozisyonu yapılar ile yapılar arasındaki boşluklara bağlı olarak oluşmaktadır. Kent dokusundaki boşluklar yapılar dışındaki parsel alanları, yapı adası boşlukları, sokaklar, caddeler, parklar, meydanlar ve su alanları olarak öne çıkmaktadır (Ocakçı, 2012). Kentlerin planlı ya da plansız olmasına bağlı olarak sokakların, sokak kesişim sistemlerinin yerleşme dokusunun ve kompozisyonunu oluşturmakta belirleyici oldukları görülmektedir. Sokak mekanlarındaki uzunluk ve genişlik değişimleri, kırılma biçimleri ve açıları, sokak sınırını tanımlayan bina ya da düşey düzlem öğelerindeki detaylar, sokakların farklı yönlerde ve açılarda birbirlerini kesmeleri gibi mekânsal bileşenlere ait özellikler yanında sokaklarla bütünleşen yeşil, su, anıt gibi mekânsal öğeler kentsel mekanları biçimlendirmektedir. Plansız yerleşmelerin kendine özgü yapılanmalarına bağlı olarak sokak mekânı ve meydan gibi kentsel buluşma mekanlarının kendine özgü mimari karakterleri ve kimlikleri oluşmaktadır. Bu kapsamda kentsel buluşma mekanlarının görsel odağındaki mekânsal öğelerin sokaklar ve sokak kesişim sistemi ile ilişkilerinin görsel algıya bağlı biçimsel kimliğin oluşumu, sürdürülebilirliği ve devamlılığı açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Farklı yönlerden gelen sokakların kesiştikleri kentsel toplanma mekanlarındaki sokak eksenleri kullanıcıların mekandaki hareketlerini, mekânsal yönelmelerini ve algılamalarını etkilemektedir. Görsel odak noktalarında öne çıkan kentsel mekân bileşen (zemin düzlemi, düşey duvar düzemi) ve öğelerinin (ağaç, su, anıt vb.), algılanma yoğunluğuna bağlı olarak yerleşmelerin ve yerleşmelerdeki odak noktalarının biçimsel kimliğini etkileyebilen öğeler olarak tanımlanabilecekleri düşünülmektedir. Kentsel mekanlar sokak sistemlerinin kentsel mekandaki rota alternatifleri doğrultusunda algılanmakta, bu algılamada görsel algının odağındaki öğeler farklılaşabilmektedir. Kentsel mekânların görsel odak noktalarının sokak hareket sistemi ile bağlantısının bulunup bulunmadığı, hareket sistemi değiştiğinde görsel odak mekanlarının değişip değişmediği ya da nasıl değiştiği konularının önemli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda hem genel olarak kentsel buluşma mekanlarındaki hem de detay olarak sokak mekanları ve meydanlardaki görsel odak noktalarına ait morfolojik yapılanmalara bağlı olarak benzerlik ve farklılaşmaların önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışma Anadolu'nun farklı coğrafi bölgelerinden geleneksel yerleşim özelliğini geniş alanlarda koruyabilen yerleşmelerindeki toplanma-buluşma mekanları kapsamında yürütülmektedir. Öncelikle odak mekanları tipolojik olarak sokak mekanları ve sokak kesişmelerine bağlı olarak oluşan düğüm noktaları-meydanlar olarak sınıflandırılmakta ve bu mekanlara ait morfolojik yapılar ortaya konmaktadır. Daha sonra space syntax (mekan dizimi) yöntemi ile visibility / görülebilirlik analizleri yapılmakta, sokak mekânı ve meydanlarda görsel odak noktaları ortaya konmaktadır. Elde edilen nitel ve nicel verilere bağlı olarak kentsel buluşma mekanlarındaki görsel odak noktalarının tipolojik ve morfolojik bulgularına ulaşılması hedeflenmekte, görsel odak ve sokak kesişim sistemi ilişkileri, kentsel mekanları tanımlayan sokak kesişim sistemi, sokak mekânı ve meydanlardaki görsel odak tipolojileri, sokak mekânı ve meydanları tanımlayan sokak kesişim sistemlerindeki sokakların sayı ve konum değişimlerine bağlı olarak görsel odaklarda morfolojik serilerin elde edilmesi amaçlanmakta, Anadolu'da geleneksel yerleşmeler kapsamına bağlı olarak değerlendirmeler ve tartışmalar yapılması hedeflenmektedir.

2. Kentsel buluşma mekanları ve görsel odak noktaları

2.1. Urban spaces of gathering and visual foci

2.1.1. Sokak sistemleri, sokak ve meydan mekânı morfolojileri

2.1.1.1. Street systems and spatial morphologies of streets and squares

Morfoloji (morphology) kelimesi “morphe” (biçim) ve “logie” (mantık) kelimelerinin birleşmesiyle formu anlamanın mantığı olarak kullanılmaktadır (Sadeghi & Li, 2019). Kentsel morfoloji yerleşim alanlarının fiziksel biçiminin, kentsel dokunun, bileşenlerinin ve bunların ilişki biçimlerinin incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (Chiaradia, 2019). Fiziksel çevrenin sosyal ve fiziksel özelliklerinin somut etkilerine, yapılanmış dokunun kökenlerine ve değişimine, binalar, sokaklar, karakterler ve kentsel perspektif konularına, kentsel alanların fiziksel yapılarına, biçim ve kentsel alan kombinasyonu alanlarına odaklanmaktadır (Sadeghi & Li, 2019). Kentsel morfoloji ve mimari tipolojiyi birleştiren İtalyan okulunun önemli temsilcileri Saverio Muratori, Carlo Aymonino, Gianfranco Caniggia ve Aldo Rossi, bina, doku, arazi ve bina kullanımı konuların önceleyen İngiliz okulunun önemli temsilcileri Conzen ve Whitehand, bina, parsel ve ada üzerinde yoğunlaşan Fransız okulunun önemli temsilcilerinin Jean Castex, Jean-Charles Depaule ve Philippe Panerai olarak öne çıktıkları

görülmektedir (Chiaradia, 2019). Kent morfoloji çalışmalarında mekansal, zamansal ve faktörlerle ilişkili yaklaşımlar, tipoloji ve karakter araştırma yöntemleri ile kalitatif (geleneksel), sayısal (veri tabanlı) ve kombine araçlar kullanılmaktadır (Bertyák, 2021).

Yol ve sokak kavramlarının işlevlerinin benzer olmasına rağmen aralarında farklılıklar bulunduğu, yolun farklı yerler arasında yayalar ve araçların ulaşımını sağlayan bir iletişim hattı olarak kabul edildiği, sokağın ise bitişik evler arasında hareketin meydana geldiği doğrusal yüzeyler olarak kapalı, üç boyutlu bir alan olarak tanımlandığı görülmektedir (Moughtin, 2003). Sokak elemanları hareket kanalları (demiryolu, otoyol, sokak, yol, patika, servis yolu), kamusal mekân (açık alan, avlu, sokak, yol, patika) ve yapıli formun (bina kompleksi, servis yolu, avlu, sokak) kesişme noktasında konumlandırılmaktadır (Marshall, 2005). Sokaklar iletişim aracı olmanın ötesinde toplumsal yaşamın gerçekleştiği sosyal alanlar olarak görülmektedir. Jane Jacobs sokak ve kaldırımların şehrin en hayati organları olduğunu, bir şehrin sokaklarının ilginç görünmesinin kentinde ilginç görünmesine neden olacağını belirtmektedir (Jacobs, 1961). Yerleşmeler içindeki ulaşım sistemleri bulunduğu bölgenin sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak yol biçiminde ulaşımı sağlamanın yanında başka görevler (pazar yeri, festival alanları...) üstlendikleri görülmektedir (Cirtci & Yücel, 2021). Sokak mekânında yapılanmış çevre ile sosyal çevre arasındaki ilişkiler, eylem bölgeleri (konut, bahçe, sokak, meydan) ve eylemleri; konut-ev bölgesi, bahçe bölgesi, kapı önü bölgesi, sokak bölgesi, meydan bölgesi, dini yapılar bölgesi-cami, alışveriş bölgesi, dinlenme-toplanma bölgesi olarak sıralanmaktadır (Çevik, 1991). Sokakların yaşam (konut, ticari, sosyal), hizmet (ulaşım, erişim), teknik alt yapı (su, kanalizasyon, elektrik...) ve kenti biçimlendirme (alan düzenlenmesi, sokak ağı...) gibi işlevleri bulunmaktadır (Çulık, vd., 2019). Sokakların biçimsel özellikleri işlevsel çeşitliliğin oluşumunu desteklemektedir. Sokaklar tipolojik olarak; doğru sokaklar- düz ve düze yakın, L tipi sokaklar, eğri sokaklar-kıvrımlı ve kırık sokaklar ve merdivenli sokaklar olarak tiplendirilmekte (Çevik, 1984), görsel olarak dinamik-statik, kapalı-açık, uzun-kısa, geniş-dar, düz-kavisli olma durumları, ölçek, orantı, ritim, diğer sokaklar ve meydanlarla bağlantı durumlarına göre analiz edilmektedirler (Carmona, 2003).

Sokak kesişmelerine bağlı olarak odak ya da düğüm noktaları ya da meydanlar oluşmaktadır. Kentlilerin kenti algılamasındaki stratejik noktalar olarak öne çıktıkları görülmektedir (Lynch, 2012). Meydan belli bir peyzajı olan, yer döşemesiyle kaplı, etrafı binalarla tanımlı kentsel alanlar olarak tanımlanmaktadır (Büyükcivelek, 2012). Başlıca buluşma yerleri olarak meydanların büyük tören alanları, yönetim binaları, tiyatro, sinema, restoran, kafe gibi binalar çevresinde eğlence mekanları, alışveriş alanları, pazar alanları, ofis alanları, konutların düzenlendiği yarı kamusal nitelikte alanlar, kentsel trafik kavşak alanları ile ilişkili oldukları görülmektedir (Moughtin, 2003). Toplanma-buluşma mekânı niteliğindeki kentsel meydan tipleri; semt parkları, mini parklar, kent meydanları, kampus dış mekanları, huzurevi-hastane ... gibi birimlerin dış mekanları olarak sınıflandırılmakta; kent meydanları etkili yüzeylerle tanımlanan, taşıtların bulunmadığı kentsel mekanlar olarak değerlendirilmekte, esas fonksiyonlarının oturmak, yemek yemek, etrafı seyretmek vb. olduğu belirtilmektedir (Marcus & Francis, 1990). Yaya ve taşıt ulaşımı işlevi, ticari ve kent işlevleri, oyun ve eğlence işlevlerinin öne çıktığı görülmektedir (Büyükcivelek, 2012). Meydanlar biçimsel yapılarına bağlı olarak kapalı meydan, dominant meydan, çekirdek meydan, grup meydan ve amorf meydanlar olarak sınıflandırılmaktadır (Zucker, 1959; Carmona, vd., 2003). Meydanlar sokaklar üzerinde konum ve biçimlenme yapılarına bağlı olarak; sokak boyunca gelişen meydanlar, sokak aksının tek tarafında gelişen meydanlar, sokak aksının her iki tarafında gelişen meydanlar ve sokak aksı üzerinde kaydırmayla oluşan meydanlar olarak ele alınmaktadır (Kara, 1995). Sokaklar farklı yönlerden gelip, tek bir noktada ya da yakın noktalarda kesişmelerine bağlı olarak Y, T, X ve ÇK (Çok Kollu) kesişmeler olarak sınıflandırılmaktadır (Özdoğan, 2023).

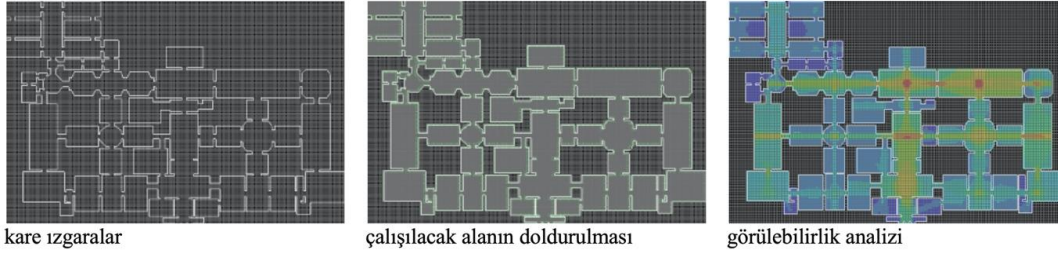
Sokaklar dinamik bir hareketin temsilcisi olarak kabul edildiğinde devam eden hareket akışını belirleyebildikleri görülmektedir. Sokak mekanlarının ve meydanların sokaklarla/yol akslarıyla olan bağlantıları genel strüktürle ilişki içerisinde değerlendirildiğinde; toplayan meydanlar (çoğunlukla kent merkezlerinde, çok sayıda yol aksını buluşturan kentsel mekanlar), yönlendiren meydanlar (devam eden yol aksını, devam ettiği yönün dışında başka bir yöne doğru açık bir şekilde yönlendiren meydanlar, çoğunlukla üçlü sokak kesişme alanları), karşılayan meydanlar (çoğunlukla yerleşme alanlarının, mahallelerin, sokakların girişlerinde; dışarıdan gelenlerce ilk ulaşılan noktalar, meydanlar olarak geniş bir açıklığın daralması biçimi ile kullanıcıyı kendine doğru çekmekte, davet etmektedir), sonlandırıcı meydanlar (devam eden aks hareketini sonlandırıcı toplanma-buluşma mekanları, olarak yerleşmeyi, çıkmaz sokakları sonlandırıcı meydan-meydancık ve tek girişli kentsel avlular... gibi) ve birbirine akan meydanlar (birbirlerine yol aksı, bina ögesi... gibi bağlayıcılarla bağlanan, hareketi birbirine yönlendiren, birbirine davet eden ilişkili meydanlar dizisi ya da

grupları) olarak beş başlıkta değerlendirilmektedir. Sokakların bu özellikleri onların yerleşme sistemi içindeki konumlarını ve fonksiyonlarını tanımlamada etkili olmaktadır.

2.2. Kentsel mekânda görülebilirlik, görsel odak ve görsel kimlik

2.2. Visibility, visual foci, and visual identity in the urban space

Algı dış dünyadaki nesnelere ait bilgilerin görünmesi ile anlamlı hale getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Dinçeli, 2020). Ya da kişinin sabit, ayakta durarak baktığında düşey ve yatayda gördüğü, farkında olduğu alan optik olarak algıladığı alan olarak tanımlanabilmekte, kentsel mekanlarda/mezdanlarda optik algılama tek bir noktadan değil, farklı noktalardan seri görünüşler halinde gerçekleşmekte, ince görüş açısı, ayırma görüş açısı, normal görüş açısı ve görme alanı olarak gözün görüş alanı özellikleri bulunmaktadır (Kuntay, 1994). Görünürlük kavramı mekâna ve çevreye göre belirli bir bakış noktasından görülebilen tüm noktaların kümesi olarak tanımlanmaktadır (Benedikt, 1979). Kentsel mekanların algılanmasında öne çıkan, görsel odağın merkezindeki kentsel mekân öğeleri ya da mekanları kentsel mekâna öne çıkan özellikleri olarak görsel ya da biçimsel/fiziksel kimlik kazanmalarında belirleyici olmaktadır. Kentsel mekânda görsel algıda öne çıkan bölgeler ya da noktaların analizinde mekân dizimi yöntemi kullanılmaktadır. Bill Hillier ve Julianne Hanson önderliğinde 1970'lerde geliştirilen bu yöntem yapı ve kent ölçeğindeki mekansal örgütlenme ve biçimlenme süreçlerini, insanların hareket ve görüş alanları analizleri üzerinde durmaktadır (Hillier, 1996; Şişman, 2015). Yapılı çevrenin tanımlanması ve mekansal konfigürasyonu analizinde mekân dizimi yöntemindeki görünürlük grafiği analizi kullanılmaktadır (Bendjedidi vd., 2018). Bunun için "depthmapX 3" programı ile çalışılmaktadır. İki boyutlu plan üzerinde çizim ölçeğine ya da insan ölçeğine uygun olarak oluşturulan kare ızgaralardan analiz edilecek bölgedekiler doldurulmakta, böylece kare merkezlerin karşılıklı görünürlüğü analiz edilebilmektedir. Karelerin merkez noktalarından başka kaç konumun görülebildiğine göre maviden (düşük görünür konum) yeşile, sarıya ve kırmızıya (birçok görünür konum) doğru değişen renklerle renklendirilerek mekandaki en görülebilir noktalar belirlenmektedir (Pinelo & Turner, 2010) (Şekil 1).

Şekil 1. Görülebilirlik analizi aşamaları (Pinelo & Turner 2010)

Figure 1. Visibility analysis stages (Pinelo & Turner 2010)

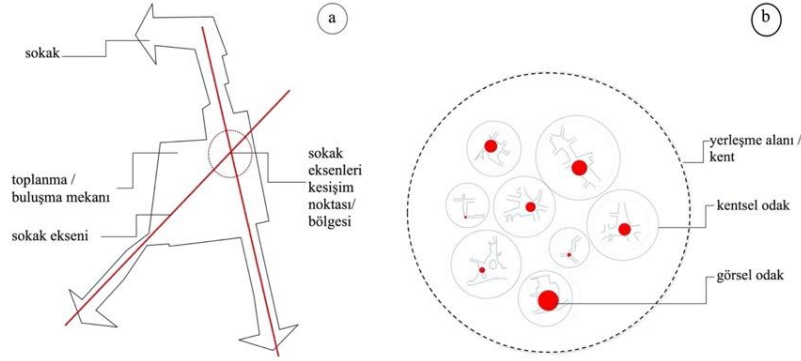
Kimlik bir yeri diğer yerlerden ayıran özellikler olarak öne çıkmaktadır. Kentsel kimlik doğal çevre özelliklerine (topoğrafya, iklim, bitki örtüsü gibi) göre, yapılanmış çevre özelliklerine (yerleşimin bina, sokak, meydan, yerleşim bölgelerine, donatı ve sembol olmuş özelliklerine) göre ve sosyal çevre özelliklerine (tarihsel, nüfus, kültür gibi sosyo-kültürel yapı, sosyo-ekonomik kimlik, psikolojik kimlik özelliklerine) göre ortaya çıkmaktadır (Ocakçı & Aydın Türk, 2012). Görsel algı ile görsel kimlik arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Sokak mekânı ve meydan mekânı ölçeğinde görsel algıda öne çıkan öğeler kentsel mekânı düşey düzlemde sınırlayan bina yüzeyleri, duvar yüzeyleri ya da zemin yüzeyindeki öğeler gibi kentsel mekân bileşenlerine ya da yeşil, su, anıt gibi kentsel mekân öğelerine bağlı olarak ortaya çıkabilmektedirler. Bu noktaları K. Lynch işaret öğesi olarak tanımlamaktadır. Biçimsel karakteristiği, bağlam içerisinde kolayca hatırlanan, biricik ve tek öğeler belirgin bir formu olan, artalanıyla zıtlık oluşturan, mekansal konumuyla öne çıkan noktasal referans noktaları olarak görülmektedirler (Lynch, 2012).

3. Araştırma yöntemi ve çalışmanın kapsamı

3. Research method and scope of the study

Çalışmada kentsel odak noktalarının "görsel odağının" sokak sistemi ile ilişkilerine bağlı tipolojik yapılarının ve sokak sistemlerindeki sokakların sayı ve konum değişimlerine bağlı görsel odaklarındaki değişimlerini ele alan morfolojik serilerin ortaya konmasını amaçlamaktadır. Yerleşme ölçeğinden toplanma mekânı ölçeğine doğru hiyerarşik bir yapının detaydan-genele, parçadan-bütüne doğru yerleşme alanının tamamına ait genel kanılara varmada faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada yerleşme alanı-odak noktası-

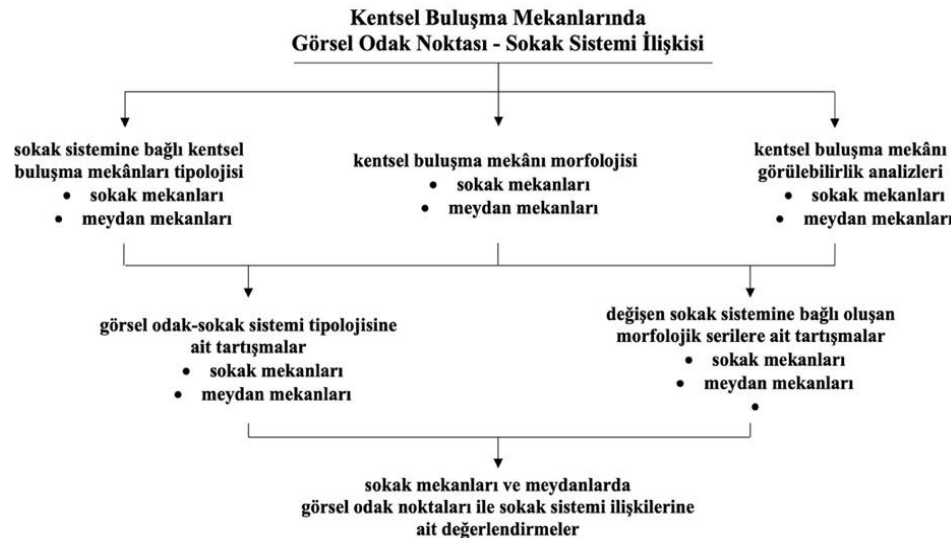
görsel odak noktası hiyerarşik yapısına bağlı bir bakış açısı ortaya konmaktadır (Şekil 2a). Sokak mekânı ve meydanlar sokak kesişmelerine bağlı olarak biçimlenmektedir. Bu kapsamda sokak kesişim sistemi sokak eksenlerinin birbirleriyle kesişmelerine bağlı olarak kesişim noktaları/bölgeleri olarak ele alınmaktadır (Şekil 2b).

Şekil 2. Çalışmanın kent-odak-görsel odak hiyerarşik yaklaşımına bakışı ve sokak sistemi

Figure 2. Approach of the study to the city-urban node-visual focus hierarchy and street systems

Özgün yapılanma ve biçimlenme özelliklerine bağlı olarak çalışma plansız-organik dokulu geleneksel Anadolu yerleşmeleri üzerinde yürütülmektedir. Bu kapsamda ele alınan yerleşim alanlarında sokak ve sokak kesişmelerine bağlı olarak oluşan yetmiş sekiz kentsel odak mekânı örneğinin oluşum biçimleri, odak mekanını tanımlayan sokak sayıları, sokak mekânı ve meydanları tanımlayan düzlemlerin biçimsel yapılarının ortaya konması amaçlanmaktadır. Çalışma birbiriyle ilişkili üç aşamada yürütülmektedir. İlk aşamada kentsel odak mekânı tipolojisi (sokak mekânı ve meydan) ile kesişen sokak sayıları, kentsel odak mekânı tipolojisi (sokak mekânı ve meydan) ile kentsel odak mekanlarının buldukları konumları (mahalle merkezi, konut merkezi, kent merkezi...) ve sokak kesişim sayıları ile konumları arasındaki ilişkiler nicel olarak ele alınmaktadır. Daha sonra sokak mekân ve meydan olarak sınıflandırılan odak mekânı örnekleri morfolojik yapıları, oluşum biçimleri ile sokak hareketine olan etkileri (hareketi toplayan, yönlendiren, sonlandıran...) kapsamında nitel ve nicel olarak analiz edilmektedir. Mekân dizimi /space syntax yöntemi ile sokak mekânı ve meydan niteliğindeki noktaların "görsel odak" noktaları belirlenmektedir. Çalışmanın ikinci aşamasında görsel odak noktaları ve sokak kesişim sistemleri arasındaki ilişkiler iki aşamada irdelenmektedir. Öncelikle sokak mekânı ve meydan örneklerinde mevcut durum analiz edilmektedir. Sonrasında mevcut duruma ait görsel odak tipolojisine bağlı olarak belirlenen on iki örnek üzerinde sokak kesişim sisteminin değişimine bağlı oluşan yeni durumlar üzerinde "görsel odak" noktalarının değişimleri morfolojik seriler olarak ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Böylece görsel odak noktalarının sokak kesişim sistemi ile ilişkilerine ait bulguların ortaya konması, nicel ve nitel analiz bulgularına bağlı olarak elde edilen sonuçların sokak mekânı ve meydan başlıklarında ayrı ayrı değerlendirilmesi, sokak mekanları ve meydanların görsel odak noktalarının tipolojik ve morfolojik yapılarına ait bulguların ortaya konması, görsel odak ile sokak kesişim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak morfolojik seriler yardımıyla değerlendirilmeleri amaçlanmakta ve bu yönde bulgulara ulaşılması hedeflenmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Çalışma sürecine ait aşamalar

Figure 3. Methodological steps

3.1. Alan çalışması

3.1. Field study

Fiziksel çevre terimi ile bir şehirdeki büyük, durağan, kalıcı fiziksel nesnelere mekânsal modeli tanımlanmaktadır (Lynch, 1985). Kentsel dokular geometrik ve geometrik olmayan olmak üzere iki başlıkta sınıflanmaktadır. Geometrik olmayan organik dokulu yerleşmeler bitkiler ve hayvanlar gibi işlevsel gereksinimlere bağlı olarak, topoğrafya ve arazi yapısı gibi fiziksel belirleyicilerin yanında mahremiyet, dini yaşam gibi hukuk ve toplumsal düzenden etkilenerek oluştuğu ve geliştikleri belirtilmektedir (Kostof, 2007). Deforme olmuş ızgara sistemler olarak da tanımlanan organik doku yaya hareketine dayalı ve yerel topoğrafyadan güçlü bir şekilde etkilenen yolların yakın bölgelerin ayrılmaz parçaları olarak ortaya çıkmakta ve kullanıldıkça geliştikleri görülmektedir (Carmona vd., 2003). Bu yönüyle Anadolu kentleri doğal bir gelişme süreci ile, geometrik değil biyolojik bir karakterde, içinde yaşayan toplumun örgütlenmesini katıksız olarak yansıtmaya çalışarak gelişmektedir (Kuban, 1968) serbest, simetri olmayan özellikleriyle doğal-fiziksel çevreyle uyumu sağladıkları görülmektedir (Çevik vd., 1992). Bu açıdan değerlendirildiğinde geleneksel Anadolu yerleşmelerinin planiz bir anlayışla kendiliğinden organik bir biçimde geliştikleri anlaşılmaktadır. Büyük Osmanlı kentlerinde şehri müdafaa eden Hisar, çarşı ve pazarların bulunduğu surlarla çevrili kale ve şehir büyüdükten sonra oluşan varoşlar olmak üzere üç fiziksel bölüm bulunmaktadır (İnalçık & Arı, 2005). Türk şehirlerinde ev fonksiyona uygun olarak spontane bir anlayışla planlanmakta, bu durum aynı karakterdeki ev dizilerinin, dar, düzgün olmayan ve pitoresk yol strüktürlerini oluşturmaktadır (Kuban, 1968). Geleneksel Anadolu yerleşmelerinde sokaklar konutların dış duvarlarının sınırlandırmaları ya da yapıların sokakla bahçe kullanımı oluşturacak şekilde birleşmesiyle biçimlenmektedir (Ergen, 2011). Anadolu'da planlanmış bir meydanın bulunmadığı, açıklıkların mescidin, çeşmenin etrafında ve pazarlarda bulunduğu, cami avluları ve çeşme meydanları dışında şehir sokaklarında ağaç bulunmadığı, yeşilin evlerin bahçelerinde toplandığı belirtilmektedir (Kuban, 1968). Yollar ani bir biçimde ve bir kurala bağlı olmadan yön değiştirmekte, yol uzunlukları arasında farklar görülmekte, yapı adalarının içlerine doğru uzanan çıkmaz sokaklar bulunmaktadır (Cerasi, 1999).

Plansız-organik dokulu yerleşmelerdeki özgün mimari ve kentsel biçimlenmelerin yerleşmenin özgün biçimsel kimliği açısından önemli olduğu, bu kimliği oluşturan özelliklerin kentsel odak noktalarındaki görsel odak noktalarında bulunan öğelerden ve özelliklerden etkilenebilecekleri, bu kapsamda görsel odak noktalarının ortaya konmasının yerel kentsel ve mimari kimliğin korunmasına katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışma plansız olarak kendiliğinden gelişen geleneksel Anadolu yerleşmelerinde yürütülmekte, geleneksel yerleşim özelliklerini günümüze taşıyabilen, iklim, coğrafya, büyüklük ve dönem açısından farklılaşabilen yerleşim bölgeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Belirlenen yerleşmeler; özgün mimari özelliklerinin yanında geleneksel yerleşim doku bütünlüğünü daha geniş alanlarda koruyabilmeleriyle öne çıkmaktadırlar. Çalışma kapsamında belirlenen yerleşim alanları; Akçaabat, Amasra, Amasya, Ankara, Antalya, Avanos, Beypazarı, Boyabat, Bursa, Cumalıkızık, Diyarbakır, Eskişehir, Giresun, İnebolu, İzmit, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kula, Kütahya, Mudanya, Muğla, Safranbolu, Sinop, Şirince, Tokat, Trabzon, Ünye, Vezirköprü ve Zeytinbağı (Trilye) olarak sıralanmaktadır.

3.2. Çalışma örnekleminin belirlenmesi

3.2. Sample selection

Toplanma-buluşma niteliği taşıyan odak noktaları literatür araştırması ve alan çalışması kapsamında belirlenmektedir. Yerleşmelerdeki toplanma-buluşma mekanları ya da odak noktalarının belirlenmesinde ele alınan kriterler aşağıda sıralanmaktadır:

- yol aksının genişlemesiyle ya da su-anıt-yeşil gibi kentsel mekân öğeleri ile desteklenen mekanlar
- çok sayıda yol aksının kesiştiği kentsel mekanlar
- daha az sayıda yol aksı kesişmelerinin özel bina (okul, dini bina...), su, yeşil anıt... gibi elemanlarla vurgulanan kentsel mekanlar
- pazar yerlerinin kurulduğu kentsel mekanlar
- çıkmaz sokaklar

Yukarıda isimleri verilen 29 yerleşim alanındaki toplam 78 kentsel toplanma-buluşma mekânı araştırma kapsamında ele alınmaktadır. Çalışmanın bu aşamasında sokak ve meydan mekânlarının isimleri ve buldukları yerlere ait bilgiler, sokak sistemi ile ilişkileri, bağlantılı oldukları sokaklar, çıkmazlar ve sokak sayıları ile görsel analizler yer almaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Örnekler kapsamında sokak kesişmelerine bağlı oluşan kentsel toplanma mekanları

Figure 4. Urban spaces of gathering forming in connection with street intersections in the context of examples

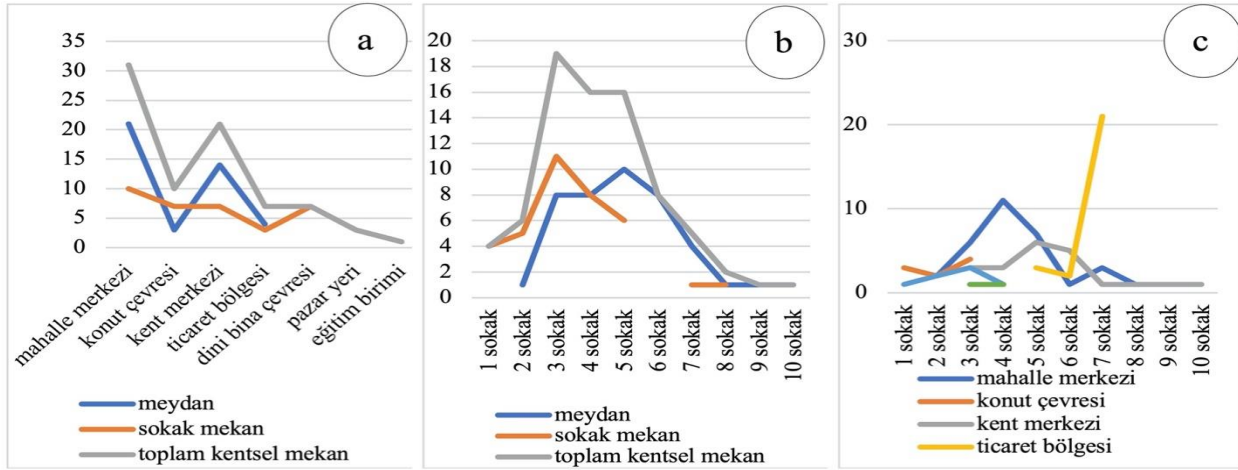
4. Çalışma bulguları

4. Results

4.1. Kentsel buluşma mekanları -sokak mekânı ve meydan mekânı – tipolojisiyle ilgili bulgular

4.1. Typologies of urban spaces of gathering -street spaces and square spaces

Kentsel toplanma-buluşma mekanları/odak noktaları sokak kesişim sistemi ile ilişkileri ve oluşum biçimlerine göre sokak mekânı ve meydan olarak sınıflandırılmaktadır. Farklı yönlerden sokak eksenleri ile kesişmesine rağmen dinamik sokak mekânı yapısını koruyabilen kentsel toplanma mekanları sokak mekanları olarak ele alınmakta, çıkmaz sokaklar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Sokak mekanının karşısında, farklı yönlerdeki sokak kesişim noktalarının bulunduğu, dinamik sokak hareketinin durağanlaşmasını sağlayan alanlar meydan olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda incelenen örnekler öncelikle sokak mekan ve meydan tipolojilerine bağlı olarak sınıflandırılmakta ve yerleşme sistemi içindeki konumları ile oluşum biçimleri açısından irdelenmektedirler. İncelenen 78 kentsel mekân örneğinin %46'sı (36) sokak mekânı, %54'ü (42) meydan niteliğinde olduğu görülmektedir. İncelenen kentsel mekanların %39'u (31) mahalle merkezinde, %12'si (10) konut çevresinde, %27'si (21) kent merkezinde, %9'u (7) ticaret bölgesinde, %9'u (7) dini bina çevresinde, %3'ü (3) pazar yerlerinde ve %1'i (1) eğitim birimi çevresinde oluşmaktadır (Şekil 5a). Meydanların çoğunlukla mahalle ve kent merkezlerinde, sokak mekanlarının çoğunlukla mahalle, konut çevresi, kent merkezi ve dini bina çevrelerinde geliştiği görülmektedir. Kentsel mekân tipolojilerinin ilişkili oldukları sokak sayıları ile ilgili analizler yapılmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde incelenen örneklerin %5'i (4) bir sokakla (çıkılmaz sokak), %8'i (6) iki sokakla, %24'ü (19) üç sokakla, %21'i (16) dört sokakla, %21'i (16) beş sokakla, %10'u (8) altı sokakla, %6'sı (5) yedi sokakla, %3'ü (2) sekiz sokakla, %1'i (1) dokuz sokakla ve %1'i (1) on sokakla ilişkili konumdadır (Şekil 5b). Meydanların çoğunlukla beş sokakla, sokak mekanlarının çoğunlukla üç sokakla ilişki konumda olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen örneklerin konumlarına bağlı oluşum biçimleri ile bağlantılı oldukları sokak sayıları arasındaki dağılım Şekil 5c'de gösterilmektedir. Buna göre bir sokaklı odak mekanları konut çevrelerinde, iki sokaklı odak mekanları mahalle merkezi, konut çevresi ve dini bina çevrelerinde, üç, dört ve beş sokaklı odak mekanları mahalle merkezlerinde, altı sokaklı odak mekanları kent merkezlerinde, yedi sokaklı odak mekanları ticaret bölgelerinde, sekiz, dokuz ve on sokaklı odak mekanları kent merkezlerinde yer almaktadır (Şekil 5c). Başka bir açıdan mahalle merkezlerinde dört sokaklı, konut, dini bina, pazar yeri ve eğitim birimleri çevrelerinde üç sokaklı, kent merkezlerinde beş sokaklı, ticaret bölgelerinde yedi sokaklı sokak mekânı ve meydan oluşumları görülmektedir.

Şekil 5. Kentsel tipolojiye bağlı konum ve sokak sayısı dağılımları

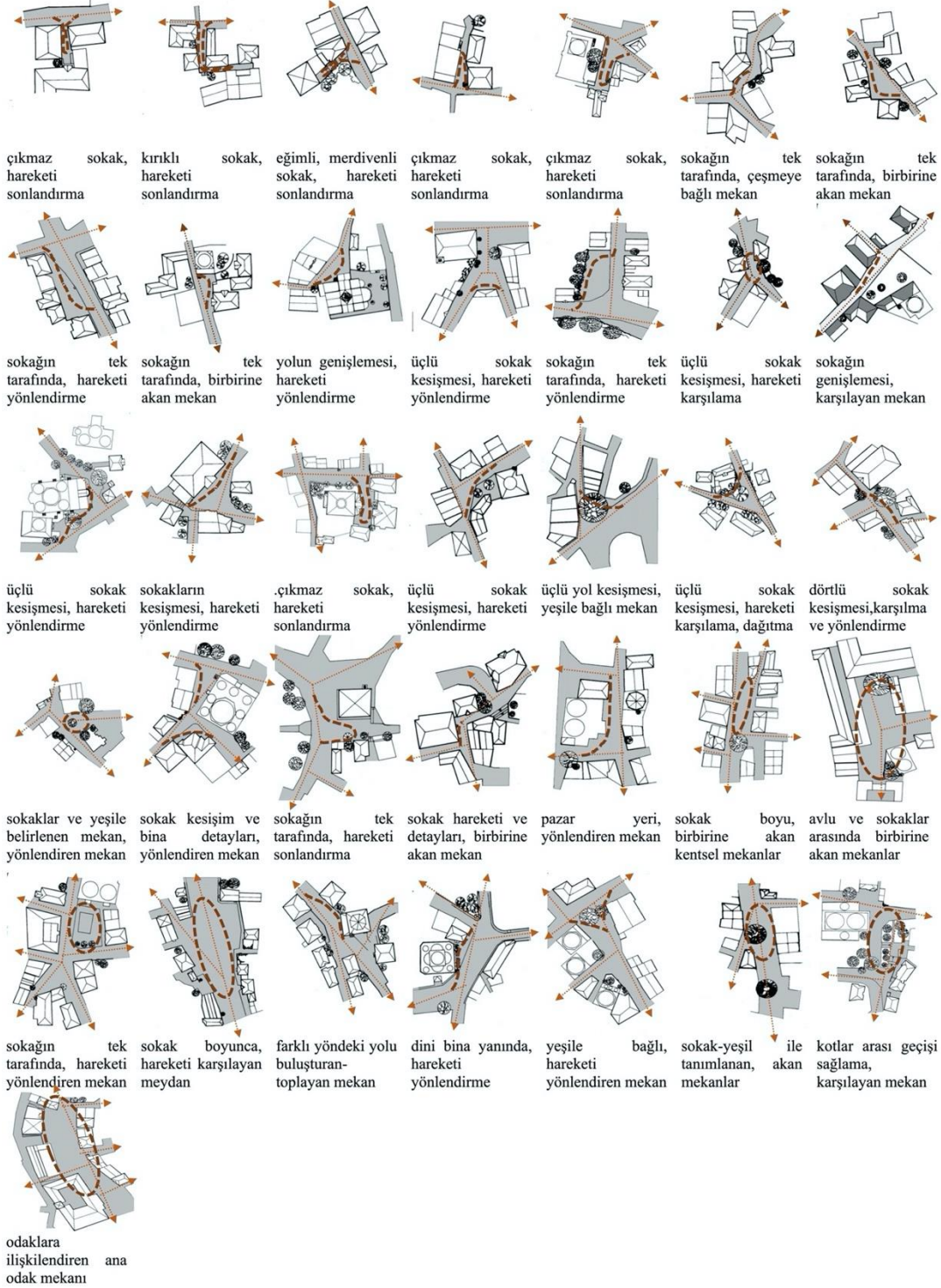
Figure 5. Distributions of locations and numbers of streets based on urban typology

4.2. Sokak mekanları ve meydanların morfolojiyle ilgili bulgular

4.2. Morphologies of street spaces and squares

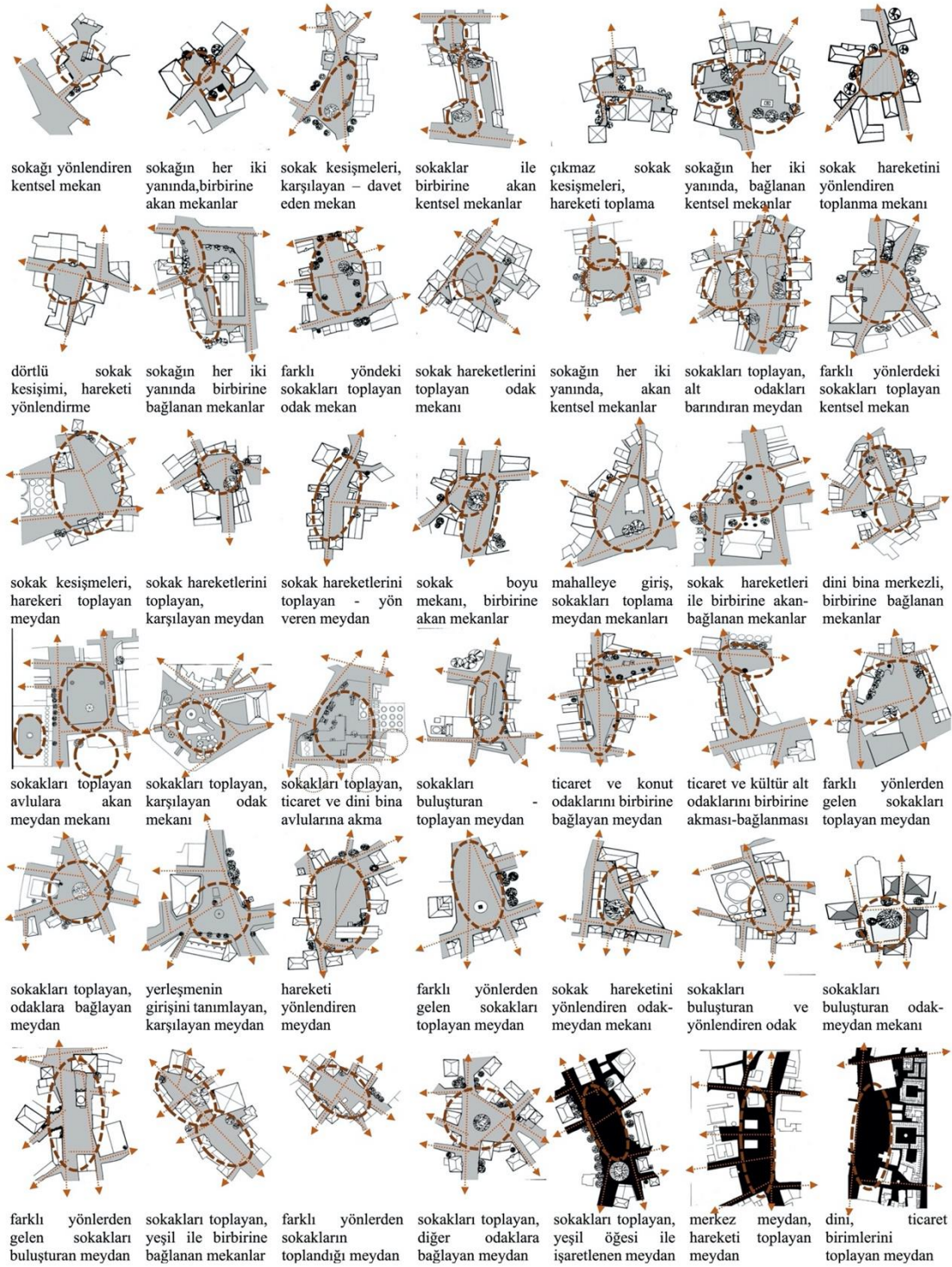
Sokak mekanları ve meydanların morfolojik olarak irdelenmeleri amaçlanmakta, buluşma-toplanma/odak mekanını tanımlayan sokak sistemi, sokak eksen sayısı, sokak eksenlerinin kesişmesi, sokak kesişim sistemi ile odak mekânı arasındaki biçimlenmeye bağlı tipolojik yapı gibi başlıklara odaklanılmaktadır. Sokak mekânı ve meydanların sokak eksenleriyle olan biçimsel oluşum yapıları; sokak eksen boyunca, sokak ekseninin tek

yanında, sokak ekseninin iki yanında ve sokak ekseninde kaydırmayla olmak üzere farklı başlıklarda sınıflandırılmaktadır. Sokakların biçimsel değişikliklerine (genişlemeleri, daralmaları, yön değiştirmeleri...), farklı yönlerden gelen sokakların kesişmelerine, sokak düşey sınırını tanımlayan bina detaylanmalarına, yeşil, su, anıt gibi kentsel mekân öğelerine bağlı olarak odak mekanlarının biçimlendikleri görülmektedir. Hareketli-dinamik sokak ekseninin kentsel mekânın niteliğine bağlı olarak; sokak eksenlerinin hareketlerini toplama, yönlendirme, karşılama, sonlandırma ve birbirine akma gibi özelliklerine bağlı olarak analizler yapılmaktadır. Sokak mekânı bağlamında incelenen otuz altı (36) örneğin sokak eksenlerine bağlı oluşum yapıları ve mekânsal özelliklerine analizler ve değerlendirmeler Şekil 6'da yer almaktadır.

Şekil 6. Çalışma örneklerindeki sokak mekânlarının oluşum biçimleri ve morfolojik özellikleri
Figure 6. Formation styles and morphological features of street spaces in the examples used in the study

Meydan kapsamındaki toplam kırk iki (42) örneğin sokak eksenine bağlı oluşum biçimleri ve mekânsal yapılarına ait değerlendirmeler Şekil 7’de yer almaktadır.

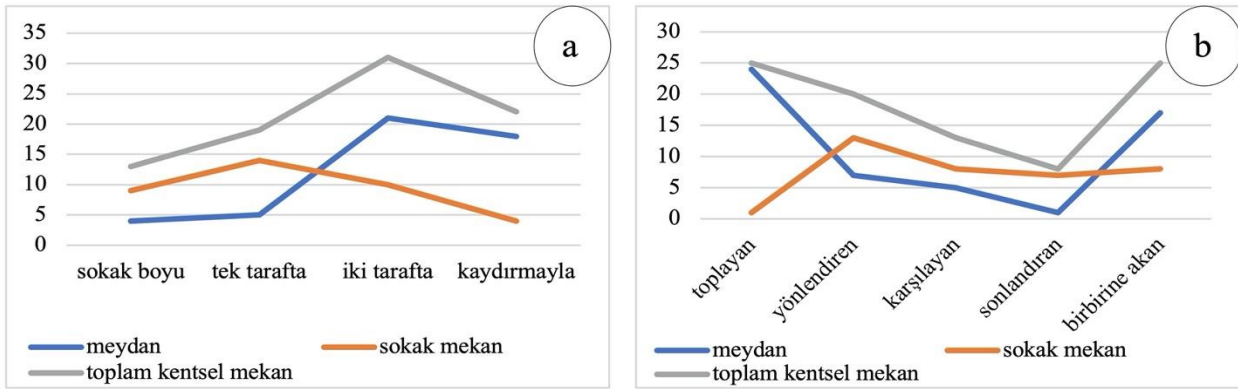

Şekil 7. Çalışma örneklerindeki meydanların oluşum biçimleri ve morfolojik özellikleri

Figure 7. Formation styles and morphological features of squares in the examples used in the study

Her iki analizde de genel vaziyet planı olarak sunulan şematik anlatımlarda; sokaklar, sokak kesişmeleri ve toplanma mekânı niteliğindeki eylem alanları gösterilmektedir. Eylem alanlarının sokak mekanları ve meydanlarda birbirinden farklılaştıkları görülmektedir. Sokak mekanlarında mekânın belli bir kısmı eylem alanı olarak öne çıkmaktayken, meydanlarda eylem alanlarının daha geniş bir alana yayılabildiği görülmektedir.

Ele alınan kentsel toplanma mekanlarının sokak eksenine bağlı olarak oluşumu ile yerleşme sistemindeki harekete olan etkileri kapsamındaki analizlerine ait grafikler Şekil 8’de gösterilmektedir. İncelenen bazı örneklerin oluşum biçimlerinin ya da yerleşim sistemi içinde sokak hareketine olan etkileri açısından aynı anda farklı başlıkları kapsayacak nitelikte oldukları görülmektedir. Özellikle Zeytinbağı ve Boyabat gibi sokak eksenini üzerinde konumlanmış kentsel odak mekanları dizilerine sahip yerleşmeler ya da Nasrullah Meydanı gibi merkez meydan konumundaki kentsel mekanlarla doğrudan bağlantılı odak mekanların bulunması çoklu değerlendirmelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İncelenen kentsel mekanların %15’i (13) sokak eksenini boyunca, %22’si (19) sokak ekseninin tek tarafında, %37’si (31) sokak ekseninin her iki yanında ve %26’sı (22) sokak eksenini üzerinde kaydırmayla oluştuğu görülmektedir (Şekil 8a). Sokak eksenini boyunca ve sokak ekseninin tek tarafında sokak mekanlarının konumlandıkları-biçimlendikleri, sokak ekseninin iki tarafında ve sokak eksenini üzerinde kaydırmayla meydanların biçimlendikleri anlaşılmaktadır. Anadolu’da incelenen örnekler bağlamında genel yerleşim sistemi içinde değerlendirildiğinde odak mekanların %27’si (25) hareketi toplayan, %22’si hareketi yönlendiren, %15’i (13) hareketi karşılayan, %9’u (8) hareketi sonlandıran, %27’si (25) hareketi birbirine aktaran bir yapıda oldukları anlaşılmaktadır (Şekil 8b). Meydanların çoğunlukla yerleşim sistemi içindeki hareketi topladıkları ve birbirine aktardıkları, sokak mekanlarının hareketi yönlendirdikleri, karşıladıkları ve sonlandırdıkları görülmektedir.

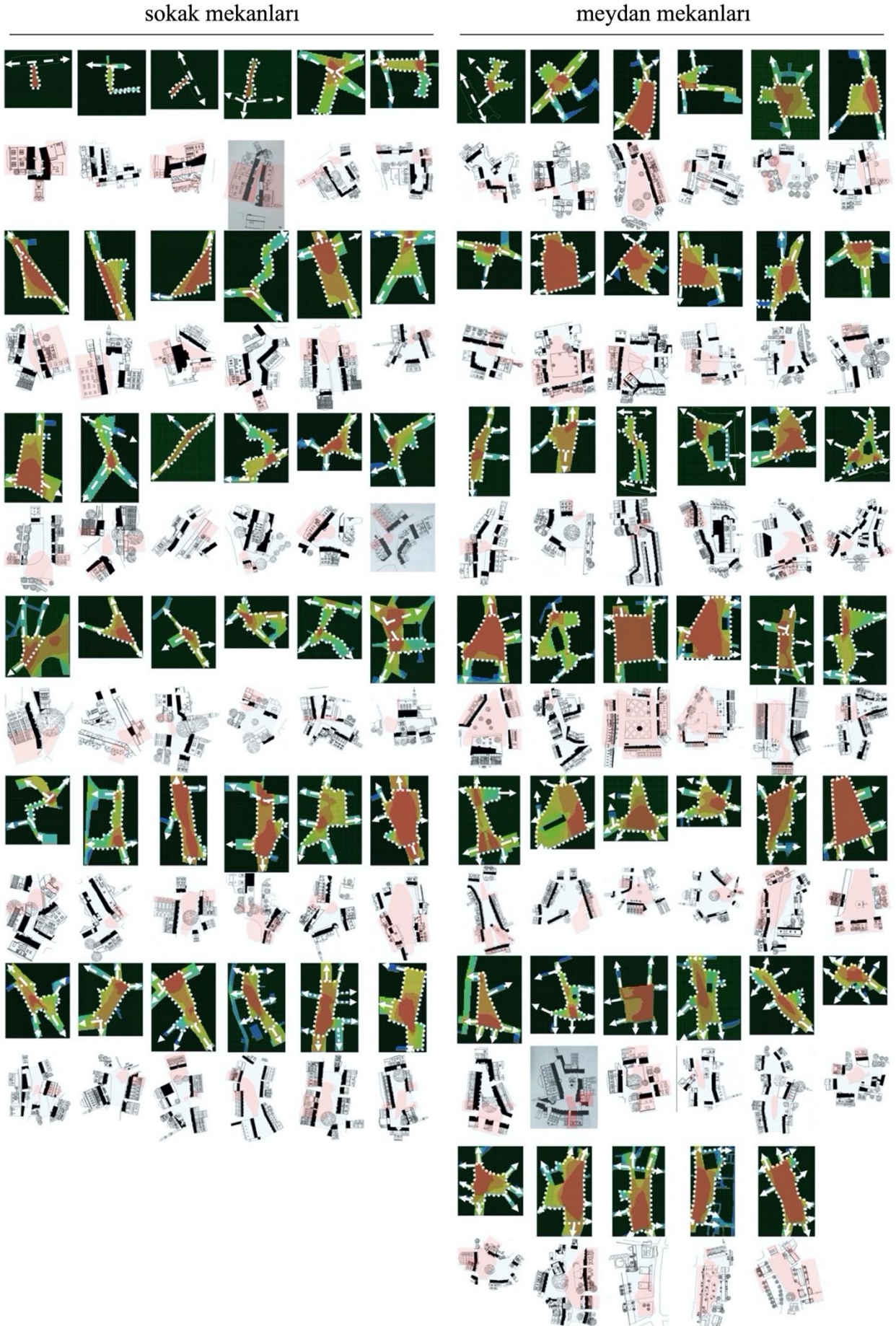
Şekil 8. Kentsel mekanların sokaklara bağlı oluşum özellikleri

Figure 8. Formation characteristics of urban spaces depending on streets

4.3. Sokak mekanları ve meydanların görsel odak noktaları ve tipolojileriyle ilgili bulgular

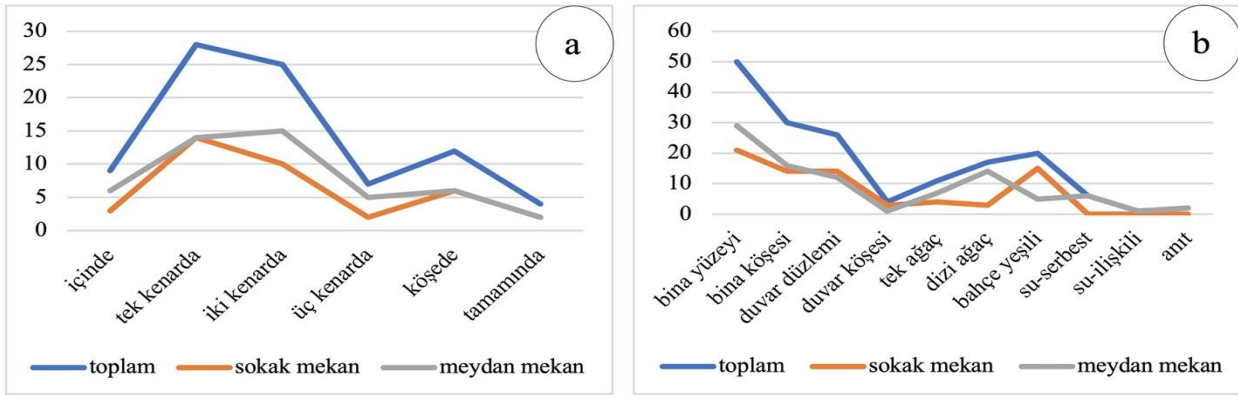
4.3. Visual foci and typologies of street spaces and squares

Bu kapsamda iki aşamalı analiz çalışması yapılmaktadır. Öncelikle odak mekanlarında mekan dizimi yöntemiyle visibility/görülebilirlik analizleri yapılmaktadır. İkinci aşamada odak mekanının zemin düzlemi ile düşey düzlemini tanımlayan öğelerin bir arada bulunduğu ve odak mekanın bütünlüğünü yansıtan görseller üzerine mekan dizimi analizinde ortaya çıkan görsel odak noktaları aktarılmaktadır. Böylece hem görsel odak noktalarının yeri hem de görsel odak noktalarını tanımlayan öğelerin belirlenebilmesi amaçlanmaktadır (Şekil 9). Bu kapsamda görsel odak noktaları mekân dizimi analizlerinde kırmızı ile ifade edilen en görülebilir alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Görsel algıda sokak mekanlarında ve meydanlardaki görsel odak noktaları ve kentsel mekan bileşenleri (düşey düzlemde kentsel mekânı tanımlayan bina, düşük kotlu duvar, yeşil...gibi öğeler) arasındaki ilişkiye bağlı analizler yapılmaktadır. Sokak mekânı ve meydan bileşenleri ve öğeleri kapsamında görsel odak noktalarının yatay-zemin düzleminde ve düşey-duvar düzleminde bulunabildikleri görülmektedir. Görsel odak noktalarının düşey düzlemde bulunma biçimleri; bina köşesi, bina yüzeyi, duvar düzlemi, duvar köşesi, bahçe yeşili, çeşme-ilişkili (bina ya da düşey duvar düzlemi ile), yatay -zemin düzleminde bulunma biçimleri; çeşme-serbest konumlu, tek ağaç, dizi ağaç ve anıt öğeleri olarak sıralanmaktadır. Görsel algı odak noktalarının odak mekanının; içinde, odak mekânının tek kenarında, odak mekânının iki kenarında, odak mekânının üç kenarında, odak mekanının köşesinde ve odak mekanının tamamında olacak şekilde bulunabilmektedir.

Şekil 9. Kentsel buluşma mekanlarında görsel odak noktaları ve görsel odak noktası öğeleri
 Figure 9. Visual foci and elements of visual focus in urban spaces of gathering

Sokak mekanlarının görsel algı odak noktalarının %38'i (14) sokak mekânı tanımlayan düşey düzlemlerin tek kenarında, %5'i (2) üç kenarda ve tamamında olduğu görülmektedir. Meydanların görsel algı odak noktalarının %31'i (15) meydanı tanımlayan düşey düzlemlerin iki kenarında, %4'ü (2) meydanın tamamında olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen örneklerin toplamında odak mekanlarındaki görsel odak noktalarının %33'ü (28) odak mekanlarını tanımlayan düzlemlerin tek kenarında, %5'i (4) odak mekanlarını tanımlayan düzlemlerin tamamına yayıldığı görülmektedir. Sokak mekanlarında görsel odağın en çok sokak mekanının tek kenarında, meydanlarda en çok meydanın iki kenarında bulunduğu, bu yönüyle birbirlerinden farklılaştıkları görülmektedir (Şekil 10a). Biçimsel-mimari kimlik açısından belirleyici olabilen ve görsel algıda öne çıkan öğelerin belirlenmesine yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır. Sokak mekanlarında görsel odağın düşey ve yatay zemindeki izlerinin %28,4'ü (21) bina yüzeylerinde, %4'ü (3) duvar köşesi ve dizi ağaç öğelerinde yoğunlaştığı, anıt ve su öğesi üzerine fazla odaklanmaların bulunmadığı görülmektedir. Meydanlarda görsel odağın düşey ve yatay zemindeki izlerinin %31,2'i (29) bina yüzeylerinde, %1,1'i (1) düşey duvar köşesinde ve bina ya da düşey duvar düzlemi ile ilişkili su öğelerinde toplandığı anlaşılmaktadır. İncelenen bütün odak noktalarındaki görsel odak öğelerinin izlerinin %30'u (50) bina yüzeylerinde, %0,6'sı (1) bina ya da düşey duvar düzlemi ve su öğelerinde bulunduğu görülmekte, sokak mekânı ve meydanlarda görsel algıda öne çıkan öğelerden su ve anıtlarda farklılaşmalar bulunduğu görülmektedir (Şekil 10b).

Şekil 10. Görsel odak noktalarının konumları ve bileşenlerinin dağılımı
Figure 10. Distributions of locations and components of visual foci

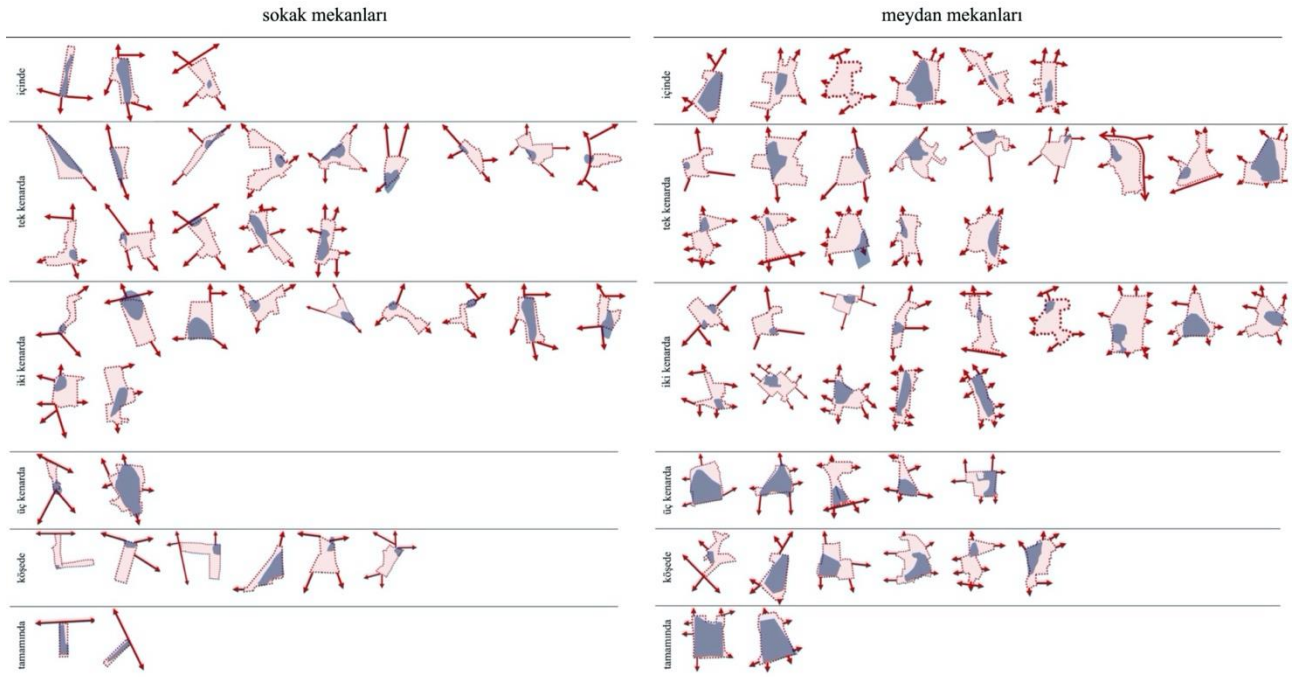
5. Tartışmalar

5. Discussions

5.1. Çalışılan örneklerin görsel odak noktalarının sokak kesişim sistemiyle ilişkilerine bağlı değerlendirmeleri

5.1. Relationships between the visual foci of the studied examples and the street segment intersection system

Sokak ve meydan mekânı olarak sınıflandırılan kentsel odak mekanlarındaki görsel odak noktalarının kentsel mekan algısı ve kentsel mekana ait görsel kimlik özellikleri açısından önemli oldukları değerlendirmekte, görsel odak noktalarının yerleşmedeki sokak kesişim sistemi ile ilişkilerine ait bulguların ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda kentsel buluşma mekanlarını tanımlayan sokak eksenli sayıları ile görsel odak mekanlarının konumları ve ilişkili oldukları eksenler ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Sokak kesişim sistemi ile görsel odak noktaları arasındaki tipolojik yapıların ortaya konmasının amaçlandığı bu çalışmada sokak mekânı ve meydanlardaki görsel odak noktalarının; mekânın içinde, tek kenarında, iki kenarında, üç kenarında, köşesinde ve tamamında ortaya çıkan yapıları Şekil 11'de şematik olarak; sokak mekanlarındaki görsel odak noktaları ile sokak sistemleri arasındaki ilişkiler ve meydan mekanlarındaki görsel odak noktaları ile sokak sistemleri arasındaki ilişkiler gösterilmektedir.

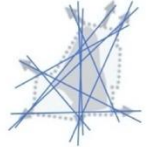
Şekil 11. Görsel odak noktalarının kentsel odak mekanlarındaki konumları
Figure 11. Positions of visual foci on urban node spaces

Analiz verilerine bağlı olarak sokak kesişim sistemi ile görsel odak sistemi arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Bu kapsamda öne çıkan genel özelliklerden bazıları Şekil 12’de sunulmaktadır. Görsel odak olarak öne çıkan bölgelerdeki mimari biçimlenme ve detaylanmaların, alt ölçekten üst ölçeğe doğru yani odak mekânından yerleşmenin geneline doğru mimari ve kentsel kimlik tanımlamada öne çıkan kilit noktalar olabilecekleri değerlendirilmektedir.

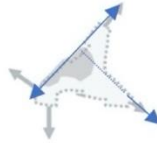
tek sokak ekseninin genişlemesiyle oluşan sokak mekanının algısal odağı eksen boyunca tek taraflı olarak oluşmaktadır.

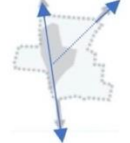
sokak eksenlerinin birbirini kesmesiyle oluşan kesişim bölgelerinin görsel odak noktası olarak ortaya çıktıkları görülmektedir.

sokak mekanını tanımlayan eksen sayısı üç olduğunda algısal odak mekânı eksen çizgilerinin kesişim noktasında oluşmaktadır.

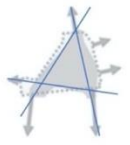
3 eksene bağlı oluşan meydan mekanlarında yoğunlukla görsel odak noktaları eksenlerin kesişim noktasında konumlanmaktadır.

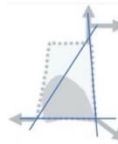
farklı yönlerdeki sokakların kesişmesiyle oluşan sokak mekanlarının görsel odak noktalarının da sokak eksenlerinin kesişmesiyle oluşan ortak bölge olduğu görülmektedir.

meydan mekanını tanımlayan biçimin köşe noktalarında sokak eksenlerinin bulunması görsel odak noktasının meydanın geneline yayılımını sağlamaktadır.

üç sokağın kesişmesiyle oluşan dikdörtgen biçimli sokak mekanının görsel odağının iki sokağa açılan dar kenarda konumlandığı görülmektedir.

dikdörtgene yakın meydan mekanına köşe noktalarından ulaşıyorsa görsel odak meydanın geneline yayılabilmektedir.

kırıklı bir biçimdeki sokağın genişlemesiyle oluşan sokak mekanının görsel odağının köşe noktasında konumlanabilmektedir.

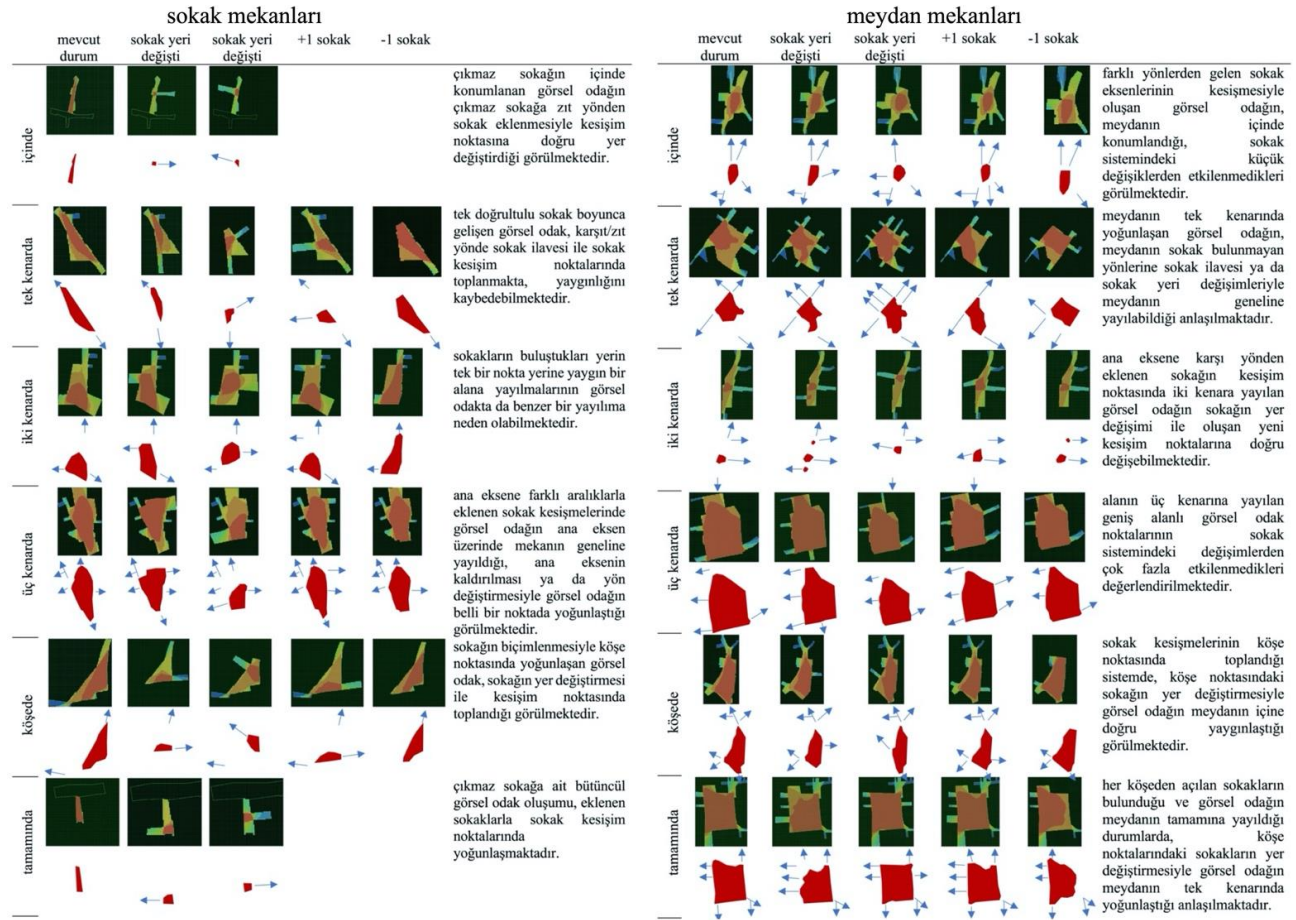

Şekil 12. Sokak ve meydan mekanında öne çıkan morfolojik özellikler
Figure 12. Prominent morphological features in street spaces and squares

5.2. Değişen sokak kesişim sistemlerinin görsel odaklar üzerine etkileri

5.2. Effects of changes in street intersection systems on visual foci

Anadolu'da geleneksel yerleşim bölgelerindeki sokak mekanı ve meydan biçimlenmelerinin temel geometrik formlardan uzak, amorf bir biçimsel yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu amorf biçimlenmelerin sokak sistemleri ile görsel odak noktaları arasındaki ilişkilerde sistematik bir morfolojik değişim serisini mümkün kılmadığı görülmektedir. Sokak kesişim sistemlerindeki değişimlerin görsel odak noktaları üzerindeki yansımalarının ortaya konmasında morfolojik serilerin önemli olduğu düşünülmektedir. Görsel odak noktalarındaki sistematik değişimleri yansıtan morfolojik serilerin elde edilmesi kapsamında kentsel odak mekanlarında görsel odak noktalarının bulunma biçimleri (içinde, tek kenarda, iki kenarda, üç kenarda, köşede, tamamında) esas alınarak her bir tipolojiyi yansıtan sokak mekanı ve meydanlardan ayrı ayrı olmak üzere toplam on iki örnek ele alınmaktadır. Sokak mekan kapsamında Trabzon-Koca Halil Sokak (görsel odak-içinde), Sinop-Karagül Sokak (görsel odak-tek kenarda), İnebolu-Hacıziya Efendi Sokak (görsel odak-iki kenarda), Muğla-Karamuğla Caddesi (görsel odak-üç kenarda), Trabzon-Yenicuma Camii Çevresi (görsel odak-köşede) ve Amasya-Konut Çıkması (görsel odak-tamamında) çalışılmaktadır. Meydan kapsamında Safranbolu-Taşminareli Camii Çevresi (görsel odak-içinde), Ankara-Ramazan Şemseddin Camii Çevresi (görsel odak-tek kenarda), Trabzon-Kudrettin Camii Çevresi (görsel odak-iki kenarda), Amasya-Bülbül Hatun Sokak (görsel odak-üç kenarda), Cumalıkızık-Giriş Meydanı (görsel odak-köşede) ve Diyarbakır-Ulu Camii Meydanı (görsel odak-tamamında) ele alınmaktadır (Şekil 13). Belirlenen örneklerde; sokakların yerlerinin değişimi (2 örnek), bir sokak ilave etmek (1 örnek) ve bir sokak çıkarmak (1 örnek) olmak üzere dört farklı seçenek üretilmekte ve her bir seçeneğin görsel odak noktaları mekan dizimi yöntemiyle belirlenmektedir Aynı çalışma kapsamında görsel odak noktalarının şematik anlatımları yapılarak sokak yerleri ve sayıları değişimleri ile görsel odak noktası değişimleri arasındaki ilişkilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Şekil 13. Görsel odakta morfolojik seriler

Figure 13. Morphological patterns in visual foci

Sokak kesişim sistemini tanımlayan sokakların sayısal ve konum değişimlerine bağlı olarak görsel odak noktalarının değişimlerinin irdelenmesi, sistematik bir değişimin olup olmadığının sorgulanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda öne çıkan genel başlıklar aşağıda sunulmaktadır:

- Çıkılmaz sokaklardaki görsel odakların yeni sokak ilavelerine bağlı kesişmelerinden etkilendikleri ve bu kesişim noktalarına doğru yer değiştirdikleri görülmektedir.
- Sokak üzerinde tek taraflı biçimsel oluşumlara bağlı sokak eksenini boyunca oluşan görsel odakların sokağa zıt yönlü yeni sokak ilavelerinden etkilendikleri ve görsel odağın yaygın biçimli yayılımının kaybolabileceği anlaşılmaktadır.
- Doğrusal ana sokak (sokak genişliği ve yönlendirmedeki etkili doğrusallığına bağlı) hareketinin kapatılması/sonlandırılması ya da 90 derecelik yön değiştirmesiyle görsel odağın köşe noktalarına doğru yer değiştirebileceği görülmektedir.
- Farklı yönlerden gelen sokakların kesişim bölgelerindeki görsel odakların kentsel mekânın içinde konumlandıkları, az sayıdaki sokak ve sokak konum değişikliklerinden fazla etkilenmedikleri değerlendirilmektedir.
- Tüm köşe noktalarında sokaklarla tanımlanan kentsel buluşma mekanlarında görsel odağın alanın tamamına yayılabildiği görülmektedir.

6. Sonuçlar

6. Conclusions

Kentsel odak mekanları sokak mekanları ve meydanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Sokak mekanları ve meydanların tanımlandıkları sokak eksenini sayısı açısından farklılaştıkları görülmektedir. Sokak mekanlarının çoğunlukla üç sokak ekseninin kesişim noktalarında, meydanların çoğunlukla beş sokak ekseninin kesişim noktalarında yer aldıkları görülmektedir. Kesişen sokak eksenini sayılarının yerleşmelerdeki konumlarının farklılaştığı anlaşılmaktadır. Kentsel toplanma mekanları oluşum özellikleri (yol ekseninin genişlemesi, özel bina çevresindeki alanlar, pazar yerleri...vb. konut) ile ilişkili oldukları sokak kesişim sistemleri açısından farklılaşabildikleri görülmektedir. Mahalle merkezlerinde en çok dört sokaklı, konut, pazar yeri, özel bina çevrelerinin en çok üç sokaklı, kent merkezlerinde en çok beş sokaklı, ticaret bölgelerinin en çok yedi sokaklı kesişmelere bağlı olarak oluştukları görülmektedir.

Kentsel toplanma mekanlarının çoğunlukla sokak ekseninin her iki yanında biçimlendikleri, sokak mekanlarının sokak eksenini ve sokak ekseninin tek tarafında, meydan mekanlarının sokak ekseninin her iki yanında ve sokak eksenini üzerinde kaydırmayla biçimlendikleri anlaşılmaktadır. Meydanların hareketi topladıkları ve birbirine aktardıkları, sokak mekanlarının hareketi yönlendirdikleri, karşıladıkları ve sonlandırdıkları görülmektedir.

Sokak mekanları ile meydanların görsel odak noktalarının birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Sokak mekanlarında görsel odaklar düşey düzlemin tek kenarında ve binaların yüzeylerinde, meydan mekanlarındaki görsel odak noktalarının düşey düzlemin iki yanında ve binaların yüzeylerinde ortaya çıktıkları görülmekte, anıt öğeleri ve su öğelerinin görsel odakta meydan mekanlarında sokak mekanlarından daha fazla öne çıktıkları anlaşılmaktadır. Sokak mekanlarında tek sokak üzerindeki genişlemeye bağlı olarak görsel odağın sokak eksenini boyunca gerçekleştiği, üçlü sokak kesişmelerinde sokak eksenlerinin kesişim noktalarının görsel odak olarak öne çıktıkları, sokak ekseninin geçmediği statik-durağan nitelikteki köşe noktalarının görsel odak olarak çok fazla öne çıkmadıkları görülmektedir.

Görsel algıda sokak eksenlerinin kesişim noktalarının öne çıktıkları gözlemlenmektedir. Hareketin kesişim noktaları aynı zamanda görsel odak noktası olarak da öne çıktıkları, dolayısıyla kentsel odak noktalarındaki görsel odak noktaları ile hareket sistemi arasında doğrudan bağlantı bulunduğu anlaşılmaktadır. Görsel odak noktalarının kentsel odak mekânın içinden ziyade kentsel odak mekânı tanımlayan düşey düzlemler üzerinde ve özellikle de bina yüzeyleri üzerinde yoğunlaşmasının; kentsel – biçimsel kimlik oluşumunda düşey düzlem elemanlarının ve de özellikle binaların öne çıkmalarına neden olduğu düşünülmektedir. Çalışmadaki bu sonucun yerel-özgün kimliğin korunması ve sürdürülebilirliğinde özgün mimari ürünlerin korunmasının önemini vurguladığı düşünülmektedir.

Teşekkür

Acknowledgement

Bu makale Havva Özdoğan'ın Türkiye'de Meydanlar (2002) başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir. Doktora tezi Kentsel Dış Mekanlarda Koruma, Yenileme, Canlandırma Amaçlı Politikaların Geliştirilmesi (2003) başlıklı Prof. Dr. Sonay ÇEVİK yöneticiliğinde hazırlanan proje kapsamında Karadeniz Teknik Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından maddi olarak desteklenmiştir. Makalenin inceleme ve değerlendirme aşamasında yapmış oldukları değerli katkılarından dolayı editör ve hakemlere teşekkür ederiz.

Yazar katkısı

Author contribution

Dr. Öğr. Üyesi Havva ÖZDOĞAN: Alan çalışması, verilerin oluşturulması, makale yazılması.
Prof. Dr. Sonay ÇEVİK: Danışmanlık, düzenleme, kontrol, makale yazılması.

Etik beyanı

Declaration of ethical code

Bu makalenin yazarı, bu çalışmada kullanılan materyal ve yöntemlerin etik kurul izni ve / veya yasal-özel izin gerektirmediğini beyan etmektedir.

Çıkar çatışması beyanı

Conflicts of interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynaklar

References

- Bendjedidi, S., Bada, Y. & Meziani, R. (2018). Open spaces: spatial configuration, visibility analysis and use, case study of mass housing in Biskra, Algeria. *International Review for Spatial Planning and Sustainable Development A: Planning Strategies and Design Concepts*, Vol.6 No.4, 93-109. ISSN: 2187-3666 (online). DOI: http://dx.doi.org/10.14246/irspsda.6.4_93
- Benedikt, M. L. (1979). To take hold of space: isovists and isovist fields. *Environment and Planning B Planning and Design*, 6, 47-65. <http://doi.org/10.1068/b060047>
- Bertyák, Á. (2021). Urban morphology: the classical and modern research methodologies. *Periodica Polytechnica Architecture*, 52(2), 135-145. <https://doi.org/10.3311/PPar.17988>
- Büyükcivelek, A. B. (2012). Meydan-kent meydanı. M. Ersoy (Ed.), *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, (342-345). Ninova Yayınları.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T. & Tiesdell, T. (2003) *Public places-urban spaces the dimensions of urban design*. Architectural Press.
- Cerasi, M. M. (1999). *Osmanlı kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda kent uygarlığı ve mimarisi*, A. Ataöv (Çeviri), YKY Yayınları.
- Chiaradia, A. J. F. (2019). Urban morphology / urban form. A. Orum (Ed.), *Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban & Regional Studies*. <https://doi.org/10.1002/9781118568446.eurs0382>
- Ciritci, İ. & Yücel, G. (2021). Merdivenli sokaklarda sosyal mekan oluşumuna etki eden unsurlar ve İstanbul'dan üç örnek için değerlendirme. *İdealkent*, 32, 12, 528-555. <https://doi.org/10.31198/idealkent.780294>
- Čulík, K., Kalašová, A. & Otahálová, Z. (2019). Street space from the view of human interaction. *International Conference On Innovations In Science and Education*, (399-404),Prague. <https://doi.org/10.12955/cbup.v7.1391>
- Çevik, S. (1984). *Sokaklarda Mekan Oluşumuna Trabzon Ölçeğinde Tipolojik Bir Yaklaşım Örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].

- Çevik, S. (1991). *Mekan-kimlik-kimliklendirme Trabzon sokakları örneği* [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Çevik, S., Ertürk, Z., Ertürk, S. & Usta, A., (1992). An introduction of the modernisation of traditional open spaces, in management maintenance and modernisation of building. *CIB Conference, Rotterdam*.
- Diñçeli, D. (2020). Görsel düşünme ve algı. *idil*, 67, 545–552. <https://doi.org/10.7816/idil-09-67-11>
- Ergen, Y. B. (2011). Anadolu’da kültür birlikteliğinin konut ve kentsel yerleşim dokusuna etkisi. *Kent ve Toplum*, Mayıs-Haziran: 85-102.
- Hillier, B. (1996). *Space is the machine*. Cambridge University Press.
- İnalçık, H. & Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı şehirciliği ve Halil İnalçık’ın çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Say 6, 27-56.
- Jacobs, J (1961). *The death and life of great American cities*. New York, USA: Random House.
- Kara, H., (1995). Kentsel buluşma mekanları: köşeler ve odak noktaları [Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Kostof, S. (2007). *The city shaped urban patterns and meanings through history*. Bulfinch Press.
- Kuban, D. (1968). Anadolu - Türk şehri: tarihî gelişmesi, sosyal ve fizikî özellikleri üzerinde bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73. <https://hdl.handle.net/11352/1494>
- Kuntay, O. (1994). *Yaya mekanı*. Ayıntap Yayıncılık.
- Lynch, K. (1985). *Good city form*. MIT Press.
- Lynch, K. (2012). *Kent imgesi*, İ.Başaran (Çeviri). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marcus, C.C. & Francis, C., (1990). *People places design guidelines for urban open space*. Van Nostrand Reinhold, New York.
- Marshall, S. (2005). *Streets patterns*. Spon Press.
- Moughtin, C. (2003). *Urban design street and square*. Architectural Press.
- Ocakçı, M. & Aydın Türk, Y. (2012). Kentsel kimlik. M. Ersoy (Ed.), *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, (226-228). Ninova Yayınları.
- Ocakçı, M. (2012). Kent dokusu. M. Ersoy (Ed.), *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, (189). Ninova Yayınları.
- Özdoğan, H. (2023). Organik dokulu yerleşmelerde tipo-morfolojik dizilim kodlarının incelenmesi: Manisa-Kula örneği, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 38 (3), 1533-1546 . <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1076163>
- Pinelo, J. & Turner, A. (2010). Introduction to UCL Depthmap 10 Version 10.08.00r. https://archtech.gr/varoudis/depthmapX/LearningMaterial/introduction_depthmap-v10-website.pdf
- Sadeghi, G., & Li, B. F. (2019). Urban morphology: comparative study of different schools of thought. *Current Urban Studies*, 7, 562-572. <https://doi.org/10.4236/cus.2019.74029>
- Şişman, M. (2015). Mekan dizimi yönteminin bir mimari tasarım aracı olarak kullanılması üzerine bir deneme [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Zucker, P. (1959). *Town and square from agora to the village green*. Columbia University Pres.